

Het Yorubavolk:

De Yoruba vormen een heel groot volk met plusminus 20 miljoen mensen die wonen in zuidwest Nigeria, Benin (het vroegere Dahomey) en voor een klein deel ook nog in Togo. Hun godsdienst is deels christelijk, islamitisch en animistisch. Van oudsher hebben de Yoruba veel goden en halfgoden, zo rond de 400, orisha genaamd; de invloed hiervan is nog altijd erg groot.

Ik denk dat, mede hierdoor, de Yoruba een van de volken in Afrika is die zeer veel houtsnijwerk hebben gemaakt in de vorm van maskers, beelden en gebruiksvoorwerpen, met daarbinnen een enorme verscheidenheid. Daardoor kom ik, na ruim 50 jaar verzamelen, nog steeds voorwerpen tegen die ik duidelijk als Yoruba herken, maar waarvan ik het gebruik niet weet.

Tweeling-gebruiken:

Bij de Yoruba worden onevenredig veel tweelingen geboren, ongeveer 45 per 1000 geboorten. Nergens ter wereld worden er zoveel tweelingen geboren. Ter vergelijking: in Nederland worden ongeveer 12 tweelingen geboren per 1000 geboorten.

Door de eeuwen heen hebben mensen niet goed raad geweten met het fenomeen tweeling (of meerling). Het was uitzonderlijk en men kon dat niet goed plaatsen, men had er geen verklaring voor. Soms ging men ervan uit dat de moeder ongeoorloofde omgang had met hogere machten of dat zij vreemd was gegaan. Daardoor kon de geboorte van een tweeling op meerdere plaatsen in Afrika ervaren worden als een bedreiging van de sociale orde, met als ultieme consequentie dat 1 of beide kinderen gedood werden en soms ook de moeder. Dat gebeurde vroeger ook bij de Yoruba, waarbij het vaak de

afb 1 - b 26,5

vroedvrouw was, die deze afschuwelijke taak op zich nam.

Rond 1750 kwam er bij de Yoruba verandering in de negatieve houding ten aanzien van tweelingen [1]. Sindsdien worden zij als een geschenk van boven beschouwd die de familie veel goeds kan brengen. Een uitleg daarvoor is, dat een tweeling een gemeenschappelijke ziel heeft, waarvan het evenwicht wordt verstoord als één van hen dood gaat. Om dit evenwicht weer te herstellen wordt tegenwoordig dus geen kind meer gedood, maar wordt er bij het overlijden van één of beide kindjes 1 of 2 houten beeldjes gemaakt, 'ere ibeji' genoemd (beeldjes van tweelin-

gen). Een mannelijk figuurtje voor een overleden jongen en een vrouwelijk figuurtje voor een meisje.

De uitleg, die hierbij wordt gegeven is, dat het beeldje een eigen plek geeft aan de ziel van het overleden kind hier op aarde. Een plek die het altijd behoudt, ook na 50 jaar of langer. Het beeldje hoort echt tot de familie en de zorg ervoor wordt in de vrouwelijke lijn doorgegeven (afb 1).

Hoe gaat dit nu in de praktijk? Na het overlijden van een tweeling gaan de ouders naar de Babalawo, de priester van het Ifa orakel, om raad te vragen. Hij zal hen vertellen wat zij moeten doen en naar welke hout-

afb 2 - Ibeji drieling - h 24,5 tm 25

snijder zij moeten gaan om een beeldje (ibeji) te laten maken. Die houtsnijder wordt dan bezocht en hij krijgt de opdracht om een beeldje te maken, uiteraard tegen een vergoeding. Wanneer het beeldje klaar is wordt het door de houtsnijder een tijd in een mengsel van water en bepaalde bladeren gelegd, daarna wordt het ingewreven met palmolie en caoboter. Na een aantal rituelen kan de moeder het beeldje meenemen naar huis waar het meestal een plekje krijgt naast het bed van de moeder. De ibeji wordt behandeld met palmolie, roodhoutpoeder (tukula) en indigoverf. Dit laatste wordt overigens al sinds vele jaren vaak vervangen door Reckitt's blauw.

Een tweeling is met "kracht" geladen, zowel goede als kwade, ze kunnen veel macht uitoefenen. Daarom moeten ze goed verzorgd worden en om ze tevreden te stellen worden de ibeji net zo behandeld alsof ze nog in leven zijn. Ze worden gewassen, met olie ingewreven en er wordt eten neergelegd. Daarbij worden ze erg verwend, ze krijgen sieraden van kralen of brons en soms ook manteltjes gemaakt van kralen of kaurischelpen. De moeder zorgt er dus wel voor dat het de tweeling aan niets ont-

breekt. Want als ze tevreden zijn kunnen ze ook veel goeds brengen. Er zijn ook drielingen (afb 2). Daar zullen er niet zoveel van geboren worden, maar het begrip 'drieling' kan soms ook anders opgevat worden dan bij ons. Zo heeft het eerste kind dat geboren is na een tweeling die

overleden is, vaak een aparte functie en wordt dan soms beschouwd als 'derde'. Als ook dat kind overlijdt, wordt er een derde beeldje bij gemaakt. Dus drie beeldjes hoeft niet altijd te zeggen dat het een drieling is, het kan ook een tweeling plus een daarna geboren derde kind zijn.

De vorm van tweelingbeeldjes :

De ibeji zijn goed te onderscheiden van de andere beelden van de Yoruba. Voor het merendeel zijn de figuren tussen de 24 en 30 cm groot. Ze hebben een groot hoofd, ca. 1/3 van de lengte, het lijf is betrekkelijk klein en ze hebben zeer korte benen. Bovendien worden de ere ibeji als volwassen mensen afgebeeld. Waarom dat zo is, weet men nog niet. Er zijn meerdere verklaringen voor deze "basis" vorm. De houtsnijder moet zich aan enkele regels houden: het geslacht moet juist zijn en de scarificaties, dat zijn de stamtekens die in de huid zijn aangebracht, moeten goed overeenkomen. Verder is hij redelijk

afb 3 - afwijkende vorm - h 17 & 16,5

vrij in zijn interpretatie.

Tegenwoordig zijn er wel minder opdrachten voor tweelingbeeldjes dan vroeger. Eén van de oorzaken is de invloed van het christendom en van de islam. En ook zie je tegenwoordig wel plastic popjes gebruikt worden als ibeji in plaats van de houten beeldjes.

Soms komt men ook tweelingbeeldjes tegen die niet aan de normale vormen voldoen. Op afb. 3 ziet u twee figuren die sterk afwijken in vorm. De verklaring voor de vorm van deze ibeji zou zijn dat deze gemaakt werden voor ouders die islamiet geworden zijn, zodat voor hen dus geen menselijke figuren meer afgebeeld mochten worden. Maar in de lokale gebruiken hadden de tweelingbeeldjes wel altijd hun functie goed vervuld, zodat het moeilijk was om daar helemaal afstand van te nemen. Deze figuurtjes werden dus als een soort tussenoplossing gezien. Of dit een juiste verklaring is weet ik niet. Ik heb nog geen andere afbeelding van dergelijke beeldjes gezien. Op afb. 4 staat een tweelingfiguurtje afgebeeld dat op een aparte wijze is aangekleed. Het is ook geen echt mooi gesneden beeldje en het mist de noodzakelijke stamtekens. De moeder beschikte kennelijk niet over

voldoende geld om een jasje te laten maken maar heeft dit zelf vervaardigd. Ook heeft zij oude kralen en ijzeren kettinkjes ter versiering gebruikt. Gezien de toewijding waarmee dit beeldje gekleed is, denk ik, dat de moeder erg veel verdriet heeft gehad van het overlijden van haar kind. Maar dat is mijn interpretatie. Ook een dergelijke tweeling ben ik nooit meer tegengekomen en heb ik ook nooit afgebeeld gezien. Zo'n aankleding staat wel in schril contrast tot het veel bekendere rijk met kauri bezette manteltje van de tweeling uit afb. 5.

Het bepalen van de herkomst van tweelingbeeldjes is geen eenvoudige opgave, mede door het feit dat er ook verhuizingen plaats gevonden hebben. Men heeft bv. lang gedacht dat de vorm van de oren bepalend zou zijn voor de regio van herkomst. Ze kunnen wel een aanwijzing geven, maar men gaat er nu van uit dat de stamtekens en de haardracht belangrijker zijn voor de bepaling van de herkomst. De meningen lopen nog steeds erg uiteen mede door het feit dat er zo'n verscheidenheid aan ibeji is [2]. Zelf mis ik nog ibeji uit bepaalde regio's en daar zoek ik natuurlijk nog naar. Maar er worden tegenwoordig veel minder goede tweeling-

beeldjes aangeboden dan een aantal jaren geleden.

Een ander probleem is het bepalen van de ouderdom van de figuurtjes, ook daarover is men het niet eens. Zover ik weet zijn er geen ibeji bekend uit de 18e eeuw en ook zijn er betrekkelijk weinig behouden gebleven uit de 19e eeuw. Dat kan ook bijna niet anders, want de figuurtjes worden van zacht hout (rubberbomen) gemaakt. En ook termieten en soms muizen zorgen voor een beperking van de 'levensduur'. De meeste ibeji, die bewaard zijn, stammen uit de 20e eeuw, ook in mijn collectie. Een betrekkelijk klein aantal ibeji in mijn collectie is afkomstig uit de 19e eeuw (afb 6). Maar ook zijn er ibeji die van eind 19e- aanvang 20e eeuw stammen.

Tot slot een laatste opmerking over enkelingen en paren bij de ere ibeji. Veel verzamelaars verzamelen alleen paren, waarom weet ik niet. Mogelijk denkt men dat er beeldjes verloren zijn gegaan en dat zal ook zeker voorgekomen zijn. Maar er zijn nu eenmaal meer enkelingen dan paren vervaardigd, want vaker overlijdt er slechts één van de twee kinderen, en niet altijd beiden. In mijn verzameling zijn aanzienlijk meer enkelingen dan paren.

afb 4 - mooi schamel kleedje - h 23,5

afb 5 - kostbaar kauri jasje - h 20 & 21

afb 6 - oude Ibeji - h 25,5

Yoruba houtsnijders:

Er zijn veel houtsnijders bij de Yoruba, goede en minder goede. Er zijn families die van generatie op generatie kunstenaars voortbrachten, met vaak een eigen atelier, en die ver in de omtrek bekend waren. De echt goede houtsnijders werkten ook dikwijls voor koningen en andere hooggeplaatste personen. Ook is een redelijk aantal kunstenaars met naam en "bijnaam" bekend.

Er zijn nauwelijks Afrikaanse houtsnijders, die hun stukken signeren, maar enkele ibeji snijders deden dat wel. Zo kun je onder de voeten van de 'drieling' (afb 2) de signatuur zien van Akinyode (1875-1936 - afb 7), een snijder van het bekende Esubiyi atelier uit de stad Abeokuta (regio Egba).

Graag wil ik hier 2 grote maskers laten zien die inzicht geven hoe kennis en kunde werd overgedragen door een houtsnijder. Dit zijn Epa maskers van de Yoruba afkom-

stig uit Ekiti. Deze maskers hebben natuurlijk niets met de tweelingcultus van doen, maar ik laat ze zien om iets anders duidelijk te maken. Wanneer je het hoofd en het eigenlijke masker van afb. 8 bekijkt, lijken die heel veel op het hoofd en het eigenlijke masker van afb. 9. Vermoedelijk zijn deze vervaardigd door dezelfde kunstenaar of komen ze uit hetzelfde atelier. Maar de kleinere figuren die gegroepeerd staan rond de grote figuur in afb. 8 zijn anders van vorm en van mindere artistieke kwaliteit. De kleine figuren in het masker van afb. 8 zijn duidelijk niet door dezelfde kunstenaar gemaakt als de grote figuur. Ze zijn zeker niet door de meester gesneden maar zullen vervaardigd zijn door leerling(en) in het zelfde atelier. De kleinere figuren op het masker van afb. 9 zijn wel door dezelfde houtsnijder gemaakt.

Verzamelen:

Hoewel objecten van de Yoruba nog helemaal niet zó lang geliefd zijn bij verzamelaars, eigenlijk pas sinds de zestiger jaren van de vorige eeuw, is er al vrij veel over bekend. In korte tijd is hier opmerkelijk veel over gepubliceerd met daarnaast ook een behoorlijk aantal tentoonstellingen. Ook over tweelingen is een aantal boeken verschenen, die zeer de moeite waard zijn.

Toen ik begon met verzamelen (rond 1962) was er erg weinig interesse in voorwerpen van de Yoruba. De belangstelling ging vooral uit naar o.a. Congo, Angola, Ivoorkust etc. Een groot voordeel van die geringe belangstelling toen was dat de voorwerpen goedkoper waren en dat er nog vrijwel geen namaak was. Je kon bij wijze van spreken blindelings een masker kopen. Er was natuurlijk wel verschil in kwaliteit, maar het was allemaal echt. Tegenwoordig moet je goed kijken want er worden veel, ook zeer goede vervalsingen aangeboden, zowel van beelden en maskers alsook van tweelingfiguren. Je moet heel goed kijken en veel gezien hebben. Natuurlijk heb ik ook leergeld betaald maar dat hoort bij verzamelen. Gelukkig is er nog genoeg te verzamelen en blijft het een uitdaging om de collectie aan te vullen en geniet ik nog elke dag van mijn verzameling. Tenslotte wil ik U allen hartelijk danken voor Uw komst, sommigen komen zelfs van verre.

Ursula Voorhuis

afb 7 -
De handtekening
van Akinyode

afb 8 : alleen de grote maskers door de meester h 137

✶

afb 9 : alles door de meester h 113

Literatuur :

- [1] - Amrouche, Pierre - Ibedji, le culte de jumeaux en pays Yoruba – Paris, 2001
- [2] - www.ibejiarchive.com , Fausto Polo
- [x] - Stoll, Mareidi & Gert - Twin Figures of the Yoruba - München, 1980
- [x] - Jantzen, Hanni & Bertsch, Ludwig - Doppel-Leben: Ibeji, Zwillingfiguren der Yoruba - Aachen, 1993
- [x] - Vogelzang, Jacques - Ere Ibeji - Berg en Dal 1994
- [x] - George Chemeche - Ibeji, The Cult of Yoruba Twins - Milan, 2003